

криміналізації общества, порушенні прав і свобод человека и гражданина, декларативном характере большого количества норм действующего законодательства, а также обращается внимание на необходимости правового воспитания и правового образования граждан.

Ключевые слова: правовая культура, правовое сознание, правовое государство, правовой нигилизм, коррупция, правовое воспитание, правовое образование.

Makarova O., Krylova Y. Problems of formation of legal culture in the Ukrainian society.

The article investigates the problem of formation of legal culture and legal awareness of citizens of Ukraine. The attention is focused on the problems of legal nihilism, corruption, high crime, violation of rights and freedoms of man and citizen, declarative large number of the current legislation, and draws attention to the need for legal education and legal education of citizens.

Key words: legal culture, legal consciousness, rule of law, legal nihilism, corruption, legal education, legal education.

УДК 342.2:32

Огірко Р. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП ДЕРЖАВОЗНАВСТВА: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

Політологічний підхід в нинішній науці теорії та історії держави залишається основним методом дослідження, але його ефективність значно підвищується, поєднуючись з моральним і правовим принципами державотворення.

Ключові слова: політологічний підхід, держава, моральний принцип, *stato*, Мак'явеллі, церква.

Як і належить, слід почати з центру проблеми. В сучасному державознавстві загальноновизнаним є чільне місце видатного вченого й італійського філософа Нікколо Мак'явеллі, який поряд з Арістотелем вважається засновником сучасної політичної науки. Н. Мак'явеллі переборов загальноприйняті в його час теологічні погляди на політику, виділивши її у самостійну і вирішальну сферу суспільного життя та на основі ще не чіткого образу нової політико-територіальної спільноти зумів сформулювати засади концепту нового типу держави.

Проте одночасно ще й нині іменем "мак'явеллізм" позначають аморальний світоглядний і практичний принцип "мета виправдовує засоби". Таке поєднання виключно глибоких наукових відкриттів, притому саме у сфері суспільствознавства і політичної науки, із звинуваченням в аморальності є дуже штучним і малоймовірним, і тому піддається в наукових працях аргументованим сумнівам. Сучасний знаний в Україні філософ, автор передмови до творів Нікколо Мак'явеллі Ада Бичко стверджує: "Церква спалила всі праці, які можна було знайти, і навіть портрета мислителя не залишилося. 200 років ім'я Мак'явеллі було віддано анафемі. Ідеї, висловлені ним, були докорінно перероблені, і навіть був нав'язаний йому вираз – "мета виправдовує засоби". Цього і близько немає у мислителя" [6, с. 150].

Дослідження наукового подвигу Нікколо Мак'явеллі, трагізму його особистого життя, долі його наукового спадку на протязі століть є саме по собі складне, важливе і

цікаве наукове завдання для самостійного дослідження, але не тут і не сьогодні.

Важливішим видається проаналізувати, чому і як саме політологічний підхід в ранній Новий час вийшов на авансцену державотворчих процесів у Європейській цивілізації. Для цього, на нашу думку, названу проблему необхідно розглянути у ширшому історичному контексті, поєднавши методологію політологічного підходу з іншими методами державознавства.

Вітчизняна, а особливо європейська і світова наукова література про Нікколо Мак'явеллі і його науковий прорив у сфері політичної науки практично є неозорою. Але якщо вийти за рамки персоналій, то виявиться, що власне, ні поняття політологічного підходу, ні практика його інструментального використання в політології і в юридичній науках практично не досліджувалися, зокрема, на дисертаційному та монографічному рівнях.

Як відомо, письмові джерела свідчать, що перші у світі держави виникли у формі централізованих автократичних монархій – царств, влада яких сприймалась, як втілення влади богів, що вилилося в інститут “царя-бога”. Це дійсно був найбільш міцний і тривкий, тому дуже поширений державно-політичний устрій на землі, оскільки відповідав моральному й інтелектуальному рівню стародавньої людини, її міфологічному способу мислення і повністю забезпечував методами неприкритого примусу, фактично терору, рішення проблем єдності і безпеки суспільства та успішного здійснення обов'язкової в цей час завойовницької функції держави. Ця форма держави тривала тисячі років і суть її була в підпорядкуванні одноосібній монархічній владі всього суспільства, в тому числі й еліти, на статусі їх повної безправності, що забезпечувалося неймовірним знеціненням і часто фізичним знищенням сотень тисяч людських життів.

Східні деспотії не мали внутрішніх імпульсів для свого розвитку і саме тому ні одному з цих державних утворень язичницького стародавнього Сходу не вдалось дати, породити з себе інших, крім імперських державних форм, самоорганізації людського суспільства. Ні одна з цих імперій добровільно, на основі саморозвитку не припинила свого існування, так би мовити, – “не саморозпустилася” і не дала плоду принципово іншої державної форми існування суспільства.

Проте навіть в суспільстві обожненого царя, де усі піддані вважаються його рабами, пробивалася і юридично закріплювалася ідея цінності життя на основі концепції справедливості, гарантом і підставою якої є справедливий цар, що було закріплено вавилонському кодексі Хамурапі [5, с. 486].

Але з іншого боку у всесвітній історії бачимо таку ж жагучу схильність деяких народів до культу героїзації самої людини і внаслідок цього – прагнення до творення не імперій, а протилежного типу самоорганізації суспільного життя і до побудови державно-владних стосунків на принципі рівності. Тут перш за все слід назвати, спираючись на письмові свідчення сучасників, антив – наших порівняно близьких пращурів, що яскраво проявили схильність до демократичного способу організації суспільного і державного життя.

Але загальновідомим, глибоко вивченим і, що називається, – повністю самореалізованим на рівні не просто факту існування, а цілісної цивілізації, є унікальний стародавньогрецький цивілізаційний феномен. Ця цивілізація виросла і розвинулась на основі зовсім іншого, протилежного імперському принципу організації

суспільства і побудови державно-владних відносин, а саме, – на культурі вільного громадянина конкретного полісу [3, с. 28-31].

Специфіка цього феномену в тому, що тут вперше було реалізовано на практиці (а не у формах утопічних проєктів) різні політичні форми правління: монархії (тиранії), демократії, олігархії, охлократії. Це вже пізніше логіку цих постійних змін політичного устрою різних грецьких полісів описала і осмислила класична грецька філософія (Платон, Арістотель й ін.) та вивела і обґрунтувала необхідність будувати суспільство і державу на принципі справедливості. Отже, і тут на відмінну від східних деспотій, унікальний моральний успіх культурно цивілізаційного розвитку – культ вільного громадянина полісу в політичному устрої успіху не мав і не міг мати. Олігархію у полісі змінювала демократія, а її, – охлократія з її логікою хаосу і безправ'я, що з необхідністю зумовлювало тиранію, як єдиний спосіб спасіння цілості суспільства. І так далі по колу. Грецькі племена і поліси не змогли об'єднатись в одну народність і одну державу (а на той час це могла бути тільки імперія), і тому цей унікальний європейський політичний експеримент був завершений завоюванням греків іншим народом з елімінацією їх у цілком азійську за формою і духом всесвітню імперію Олександра Македонського з єдиною штучною елліністичною культурою.

Ця ж грецька антична традиція пізніше культурно запліднила стародавній Рим і забезпечила йому можливість на цій основі стати новим центром античної цивілізації. Стародавні римляни спочатку запровадили досконалу змішану форму правління і досконале класичне римське право, що пережило саму Римську державу, бо в основу цього права була поставлена вільна людина, недоторканий римський громадянин, власник, правний статус якого в цей час міг бути забезпеченим тільки інститутом рабовласництва як необхідного елементу античного способу життя і господарства.

Але найважливішим наслідком античної цивілізації з позицій політологічного підходу є те, що досконала державна машина Риму залишила у спадок сакральний язичницький культ держави, більше того, – ідеальну її модель у вигляді світової імперії, яка ще цілі століття надихала вже християнську Європу. Отже, римляни до східного культу кесаря додали культ держави як такої і поєднали їх в практиці розбудови світової Римської імперії, яка, власне, і завершила славу античну цивілізацію. Тобто, знову, як і у випадку з грецьким полісом, римська державна і правова досконалість дала лише збіднену політичну форму – імперію (ілюзію рішення проблеми справедливості суспільного і державного устрою).

Зовсім по-іншому, по-суті, ґрунтованому на протилежному світоглядному принципі утверджувалася держава у стародавньому Ізраїлі. Змістом цього нового бачення було те, що суспільством був осмислений і запроваджений у суспільне і особисте життя, одержаний через Одкровення ідеал єдиного Бога, що перебуває поза цим світом, повністю незалежний від нього і більше того, цей світ створений Ним з нічого без будь-якої зовнішньої причини.

Це ідея Біблійного Бога для стародавнього світу є вкрай парадоксальна і незрозуміла, яка, проте була сприйнята єврейським народом на рівні вищого ідеалу і стала основою для практичного рішення проблем організації суспільного життя.

Унікальне наукове значення має та обставина, що весь хід формування стародавнього Ізраїльського суспільства і держави детально описаний у письмових джерелах, достовірність яких належно підтверджується з позицій наукового методу

пізнання. На основі цього досвіду стає зрозуміло, що держава твориться не якимось об'єднанням людей, що мають лише спільні мову, інтереси, походження. Держава твориться на основі вже сформованої і об'єднаної вищим смислом існування народності.

Для стародавніх євреїв це питання було розв'язане у той спосіб, що вони перші усвідомили: Бог – це абсолютне Добро і перебуває не там, де груба фізична сила, а там де правда. Центральне поняття Старого Завіту – поняття справедливості, або ж знаменитого Закону, який чітко поділяв добро і зло як трансцендентні категорії, і це відрізняло стародавнього єврея від язичника, що сам визначав та сповідував через традицію, міф, інтерес, що є для нього добро і зло [5, с. 490].

Це дуже змістовно вплинуло на політичний устрій Ізраїлю. Наприклад, у Біблії цар явно не ідеалізується і не обожнюється. Більше того, пророки відкрито звинувачують його у аморальних вчинках, наголошують на його обов'язках і, насамперед, на обов'язку захищати народ, за якого він відповідальний перед Богом. В цілому опозиція священство-царство, яка чітко прослідковується в Старому Завіті, є означенням двох влад – світської та духовної і при цьому перша нижча щодо другої: світська влада не є абсолютною. Це бачення влади різко відрізняється від світського мислення стародавнього Сходу, де послідовно здійснювалася беззастережна сакралізація монархічної влади.

У цій історичній формі політичного устрою бачимо, що моральний принцип проявився не тільки як вимога справедливості, моральної зрілості особи, а як подвоєння і розрізнення змісту влади, її певний правовий статус. Це ґрунтувалося на Законі і забезпечувалося самим народом. Тим самим був зроблений величезний прорив в історії держави стародавнього Ізраїлю і в політичній історії всього людства. Але чи вдалося стародавньому Ізраїлю реалізувати вимоги Закону? Як відомо, відповідь негативна.

Отже, з кута бачення політологічного підходу цей, навіть побіжний огляд історичних форм конкретних зразків форм і принципів здійснення державної влади дає можливість зробити принаймні три висновки:

1) в історії держави і права здійснюється одна загальна закономірність – у виникненні і в реалізації державної влади виявляється два джерела влади і два аспекти їх прояву – політична (світська) влада і сакральна (духовна) влада;

2) в історії ці аспекти здійснення влади постійно перебувають у полі тяжіння двох граничних меж владарювання: від абсолютної влади однієї людини до рухомої межі постійного намагання цю абсолютну владу якось обмежити і встановити хоча б відносний баланс влади;

3) до появи християнства цю проблему вироблення і встановлення адекватного, морального, політичного і правового порядків не те, що розв'язати, а навіть усвідомити людству не вдалося.

Без Триєдиного Бога, без зміни гріховної природи людини всяка політична боротьба за владу, за форми її утримання і здійснення є лише окремими ланками єдиного безкінечного ланцюга зовнішніх і внутрішніх воєн і конфліктів. Християнство вперше відкрило можливість і шлях рішення проблеми єдності духовної і політичної влади у ємкій концептуальній і образній формулі “віддайте кесареві – кесарево, а Богові – Боже”.

Лише на християнській світоглядній основі міг визріти і сформуватися новий тип

суспільства, новий тип соціальності, в якому в повній мірі могли здійснитися політичні принципи християнства, і серед них – головний: зміна вектору життєвої сили людини і суспільства (любові), який має бути спрямований до Царства Небесного, а не до царства земного, і засобом реалізації цього є зміна гріховної природи людини, а відтак – суспільства, народу і цілого людства. І суть цієї зміни – їх “обожнення”, а держава – не головне знаряддя цього процесу, а лише допоміжний засіб, що встановлює зовнішній порядок на основі прав людини і народу.

На основі вчення Ісуса Христа вперше в історії людства сформувався і протягом тисячі років успішно функціонував новий тип людської спільноти – християнська церква, що будується не на матеріальній, а на суто духовній і особистісній основах, яка на відміну від держави, не мала б прагнути влади, панування, свого самоствердження як самоцілі існування, а мала б своєю метою служіння людині і народам з метою їх спасіння для Царства Божого.

Християнська церква в цілому і, зокрема, на Заході зробила величезну, ще належно не оцінену нами роботу: стала величезним моральним авторитетом і довгий час його підтримувала; на основі християнської віри виробила єдиний культурний цивілізаційний код і впровадила його в життя в усій Європі; стала духовним лідером суспільства; біблійний Закон в реалізації церквою сполучався і з правом і принципами римської юстиції, що боронили особистість перед тиранією. В результаті політика, як зовнішня так і внутрішня, стала керуватися мораллю (хоча в житті, як це завжди є – не завжди, не послідовно, не до кінця).

Назване тільки невелика децима із зробленого християнськими церквами. З точки погляду політологічного підходу цей процес значно ширший і глибший. Сучасна секулярна Європа поки що живиться з цих коренів, але проблема в іншому. Насмілюся висловити припущення, що головне питання змісту і форм світської влади у її співвідношенні із релігійною владою розбудові християнської державності Східна і Римо-католицька церкви на час Відродження і пізніше послідовно і належним чином з точки зору християнського світогляду не вирішили [1, с. 130-133]. Створений язичницьким Римом культ держави, культ імператора продовжував домінувати в християнській цивілізації. Християнські церкви Сходу і Заходу боролися кожна за свого імператора і свою імперію. На Сході своя історія, а Римо-католицька церква головним призом і самоціллю бачила, як максимум – повне домінування над політичною владою; а як мінімум – обмеження і контроль імператора і королів, тобто в цілому якраз діяла в рамках політологічного підходу, але це, як ми бачили, якраз не дає плоду: історія пішла не стовбовою дорогою в церковні ворота, а манівцями, – левадами та поза городами різних європейських народів. Очевидно тому, що церквами була не зроблена якась рівноцінна гріху “прелесті” політичною владою моральна робота в суспільстві, не розв’язана низка моральних проблем.

Отже, ознайомлення з практикою застосування політологічного підходу на прикладах з історії держави і права показує, що фактично цей підхід є плідним тоді, коли застосовується одночасно з використанням перш за все морального, правничого та інших методів дослідження. Феномен Відродження засвідчив факт глибокої кризи Римо-католицької церкви як суспільної інституції, а також певну кризу християнського світогляду. І тому оцінки здобутків Ренесансу обґрунтовано є досить амбівалентними, оскільки поряд з позитивними тенденціями вивільнення ініціативи, свободи, гідності людини, розвитку її задатків виявилася грізна тенденція відновлення

повного язичницького домінування політики над мораллю. Але не у вигляді династичних воєн чи колоніальних загарбань, а в таких загальносвітових землетрусних масштабах, які двічі прогрімали у ХХ столітті, що хочеш – не хочеш, а перехрестишся. Тому, нарешті, після 400 років відсутності навіть у християнській цивілізації мораль і моральний принцип повернулися в політику і міжнародне право, але тільки й того, бо не всюди і не всі це привітали. Більш-менш послідовно це підтримується і впроваджується лише у рамках євроатлантичної цивілізації, завдяки чому поки що тримається і функціонує післявоєнний міжнародний правовий порядок.

Не Нікколо Мак'явеллі забрав мораль із політики. Він лише побачив, що об'єднати розділену на шість окремих державних утворень Італію, одне з яких, Ватикан – наймогутніша сила у Європі, проти цього, в умовах тогочасного релігійного, політичного і правового порядків мирно не можливо. І тому через небайдужість і душевну співчутливість запропонував геніальний, як виявляється сьогодні, вихід. Він перший обґрунтовує новий політичний принцип: замість загальноприйнятої обрядової вірності Богу, а на ділі – королю, князю, сеньйору слід творити нову державу, “ідею stato – ідею Батьківщини” [4, с. 12]. Поняття не тільки політичне, але і глибоко моральне, в якому, власне, має вирішуватися головна проблема державотворення – поєднання політологічного і морального підходів, і що найважливіше, там одночасно формуються суб'єкти – людина і нація, які вперше можуть реально здійснити це поєднання і, отже, вперше подолати язичницький культ держави.

Використані джерела:

1. Ціннісно-нормативне обґрунтування соціальних теорій : монографія / [А. Єрмоленко та ін.; відп. ред. А. Єрмоленко] ; Нац. акад. наук України, Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. – К. : Наукова думка, 2013. – 455 с.
2. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави : Для гуманітарних факультетів / С. Г. Рябов. – 2-е вид. – Київ : Тандем, 1996. – 240 с.
3. Мак'явеллі Нікколо. Флорентійські хроніки ; Державець / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України / Анатоль Перепадя (пер.з італ.), Ада Бичко (передм.). – Х. : Фоліо, 2007. – 509с.
4. Абрамович С. Д. Політична концепція християнства в контексті руйнації та спроб реставрації античної культури / С. Д. Абрамович // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2014. – Вип. 7. – С. 484-494.
5. Бичко А. К. Життя – це вибір / А. К. Бичко (Неліпович). – Київ : Освіта України, 2015. – 193 с.

Огірко Р. С. Політологіческий подход как методологический принцип государственоведения: исторический экскурс.

Політологіческий подход в нынешней науке теории и истории государства остается основным методом исследования, но его эффективность значительно повышается, сочетаясь с моральным и правовым принципами государства.

Ключевые слова: *політологіческий подход, государство, моральный принцип, stato, Макиавелли, церковь.*

Ogirko R. S. Political Science approach as a methodological principle Science on State: historical overview.

Political Science approach in the current science theory and history of the state remains the main method of research, but its effectiveness is greatly enhanced, combined with the moral and legal principles of the state.

Key words: *political science approach, state, moral principle, stato, Machiavelli, church.*